

**تأثیر جهان بینی دینی وقف بر شکل‌گیری و گسترش فیزیکی شهر
(مورد مطالعه: شهر ملایر)**

دکتر مجید شمس^۱، پریسا حاجی ملایری^۲

چکیده

شهر به عنوان فضایی زنده در بستر محیط جغرافیایی تولد یافته، رشد می‌کند و به کمال می‌رسد. چرا که پدیده ای تاریخی-جغرافیایی است، به این معنی که ساخته و پرداخته عواملی است که گذشته و حال بر آن اثر گذاشته است.

ساخت و استخوان بندی شهرها مطابق با شرایط محیط طبیعی و انسانی شکل می‌گیرد و با گذشت زمان انسجام و استحکام می‌یابد. در شکل‌گیری فضای مورفولوژیک شهری عوامل مذهبی (جهان بینی دینی)، اقتصادی، زیست محیطی و... موثرند. در این میان تأثیر عامل جهان بینی وارزش‌های دینی - مذهبی بر ساخت و تولید فضاهای شهری به ویژه در دوره اسلامی بسیار تعیین کننده و مهم می‌باشد.

یکی از بازتاب‌های تجلیات روح اسلامی در کالبدفضا وقف می‌باشد. اهمیت و تأثیر نهاد وقف در شکل‌گیری ساختار شهرهای ایرانی-اسلامی (به ویژه در عصر صفوی به بعد) به گونه ای است که می‌توان ایجاد، توسعه و گسترش این شهرها را در دوره‌های مختلف تاریخی با موقوفات آنها مرتبط دانست. به هنگام شکل‌گیری شهر ملایر، وقف بناها و اراضی توسط شیخ الملوک زمینه‌های لازم جهت رشد و توسعه فیزیکی این شهر را فراهم می‌آورد.

واژگان کلیدی: جهان بینی دینی، وقف، گسترش فیزیکی، شهرملایر.

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۸/۱۲/۲

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۸/۱۰/۱۳

^۱ استاد یار دانشگاه آزاد اسلامی واحد ملایر (نویسنده مسئول) fazelman362@yahoo.com

^۲ کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه آزاد اسلامی واحد ملایر parisa.hajimalayeri@gmail.com

مقدمه

سرشت و صور جلوه‌های متعین کارکردهای متنوع با واسطه و بی واسطه جهان‌بینی‌ها (ادیان و ایدئولوژی‌ها) در فضای جغرافیایی می‌باشد، دین و ایدئولوژی زیربنای جهان‌بینی پیروان سرسخت خود می‌شوند و از طریق روحیه و اخلاق اقتصادی، ساختار اجتماعی، شیوه سکونت‌سازی و به طور کلی فضا و چشم‌انداز فرهنگی خود را می‌آفرینند (مؤمنی، بیتا، ص ۴۰) در واقع ایدئولوژی از طریق چشم‌اندازها تداوم یافته و حمایت می‌شود (کرننگ، ۱۳۸۳، ص ۴۲).

جغرافیای جهان‌بینی سهم جهان‌بینی را در سیر زمان در چارچوب جریان دیالکتیکی روابط دوجانبه بین جهان‌بینی، محیط، پیامدها و آثار حاصله آن را بر سکونتگاه‌ها، اقتصاد، حمل و نقل، جمعیت و سیاست نشان می‌دهد (مؤمنی، بیتا، ص ۵) به همین دلیل روابط بین دین و محیط زیست رابطه‌ای دیالکتیکال است و بررسی روابط یک جهت غیرواقع‌گرایانه است (کونگ، ۱۳۸۷، ص ۲۳).

شهر اسلامی بیش از همه از دستورات و قوانین اسلامی متخذه از کتاب، سنت، فقه، اجتهاد و اجماع تأثیر پذیرفته و این دستورات و قوانین در تصمیم‌گیری درباره ساخت شهرها تأثیر مستقیمی داشته است.

در ساخت مورفولوژیک شهرهای اسلامی عوامل زیر دخالت داشته است:

۱) عوامل مذهبی ۲) عوامل اقلیمی ۳) عوامل اقتصادی ۴) عوامل ارتباطی

۵) عوامل دولتی و نظامی ۶) عوامل بهداشتی ۷) عامل وقف (شکویی، ۱۳۷۳، ص ۱۳۸)

یکی از چشم‌اندازهای عینی و مادی فرهنگ اسلامی که بازتاب تجلیات روح و وحی اسلامی است آثار فضایی - کالبدی وقف است (مؤمنی، ۱۳۶۵، صص ۲۱-۱۹) پدیده وقف از ارزش‌های جهان‌بینی دینی و مذهبی است و نقش بسیار مؤثری در شکل‌گیری ساخت فضایی شهرهای دوره اسلامی به ویژه شهرهای ایران داشته است.

امام خمینی (ره) وقف را حبس کردن عین و جاری ساختن منفعت می‌داند. ماده ۵۵ قانون مدنی چنین اشعار می‌دارد: «وقف عبارت است از این که عین مال حبس و منافع آن تسبیل شود.» منظور از حبس کردن مال ممنوع کردن نقل و انتقال و یا تصرفاتی است که موجب تلف شدن عین شود. زیرا مقصود انتفاع همیشگی از وقف است و منظور از تسبیل این است که منافع موقوفه در جهت نیات واقف برای موقوف علیهم جاری شود (صالح آبادی و دیگران، ۱۳۸۴، ص ۱۵۴).

تأثیر جهان بینی دینی وقف بر شکل گیری و گسترش فیزیکی شهر.....۱۹۳

تبلور کالبدی این پدیده در ابتدا به صورت شکل گیری فضاهای عمومی نقش و اهمیت برجسته ای پیدا نمود. به گونه ای که از خردترین عناصر کالبدی شهر نظیر مساجد، مدارس، حمام ها، آب انبارها، سقاخانه ها، روشنایی معابر و بازارچه ها تا ایجاد کلان ترین فضاهای عمومی چون بازارها و مجموعه های وقفی قابل مشاهده و پیگیری بود.

موقوفات نوعی پیوستگی و وحدت فضایی بین مناطق و محلات مختلف به وجود آورد. به گونه ای که اگر فضاهای عمومی و عام المنفعه را از ساختار شهرها حذف کنیم، فضایی جز مساکن و مراکز و فضاهای خصوصی که از نظر مدنی به صورت پراکنده گسسته می باشند باقی نمی ماند. با این حال پدیده وقف در روند شهرسازی به گونه ای دیگر جلوه نمود. با وقف نمودن قسمت عمده ای از اراضی پیرامون شهر توسط واقفان در دوره های گذشته، گسترش فیزیکی شهر به صورت افقی در نتیجه ادغام روستاهای وقفی در محدوده ساخت و ساز شهر، اجاره این زمین ها با قیمت ارزان از اداره اوقاف به وسیله اشخاص حقیقی و حقوقی از طریق واگذاری، روند گسترش فیزیکی شهر به سمت این اراضی سوق داده شد. در عین حال اراضی وقفی که کاربری تعیین شده در وقفنامه آنها غیرقابل تغییر بود چون سدی در برابر گسترش شهر بدین سمت عمل نمودند بنابراین وقف به صورت دوگانه ای (عامل و مانع) در شکل گیری فیزیک و کالبد شهر تأثیر نمود.

اهداف پژوهش

- ۱- بررسی تأثیر جهان بینی دینی وقف در شکل گیری شهر ملایر.
- ۲- بررسی میزان تأثیرگذاری مالکیت اراضی وقفی در توسعه فیزیکی شهر ملایر.

فرضیه تحقیق

گسترش فیزیکی شهر ملایر در ادوار مختلف تحت تأثیر نمود عینی جهان بینی دینی یعنی وقف قرار گرفته است.

روش مطالعه

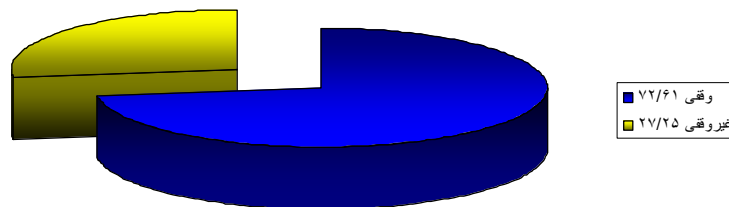
در این پژوهش سعی شده تا با استفاده از اسناد کتابخانه ای و مشاهدات میدانی همچنین بازسازی نقشه های دستی در محیط Arcgis9.2 و مطابقت این لایه ها با یکدیگر اطلاعات مورد نیاز در راستای تحقیق حاصل شود.

مالکیت زمین‌های موثر در گسترش فیزیکی شهر

در بررسی موقوفات شهر ملایر بایستی به مالکیت در عرصه و اعیان زمین و ملک توجه داشت. قسمت عرصه زمین‌های وقفی شهر و ساختار آن به دلیل ابدی بودن ماهیت وقف در کلیت بصورت متشکل متمرکز می‌باشد که شامل محدوده‌های زیر است:

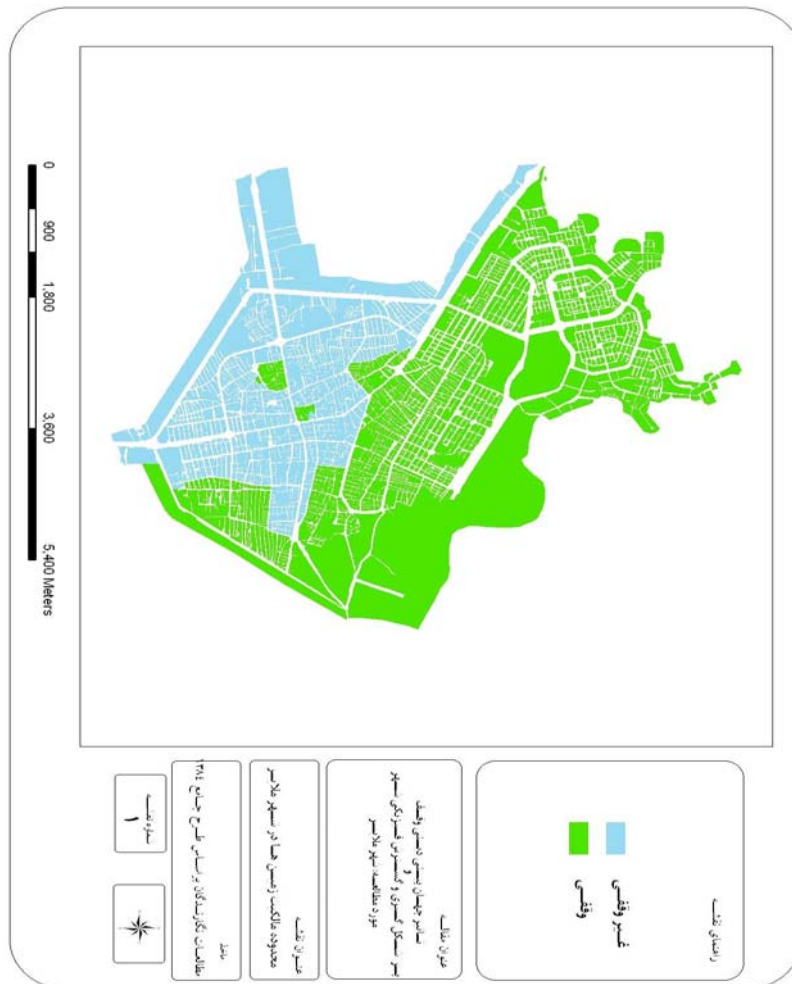
- ۱) قسمت گوشه شمال شرقی شهر ملایر به صورت ممتد تا قسمت شمال غربی شهر
- ۲) اراضی سمت ازناو در شمال خیابان انصارالمهدی و کل اراضی خیابان پارک
- ۳) اراضی موقوفه به نام ۲۴ متری ظهیری در جنوب شرقی شهر ملایر در خیابان سعدی
- ۴) کل قسمت شهرک ولی عصر در قسمت شمال غربی شهر که حدود جنوبی سیل بند شمال شهر را تشکیل می‌دهد.

علاوه بر موارد بالا تعدادی قطعات ۲۰۰-۵۰ متری نیز به سازمان اوقاف تعلق دارد که در سطح شهر پراکنده است.

نمودار شماره (۱) مقایسه میزان مالکیت اراضی در زمین‌های وقفی و غیر وقفی

فضاهای وقفی اعیانی برحسب نیتی که واقفان در خصوص موقوفه داشته‌اند در اکثر قسمت‌های وقفی شهر پراکنده و از الگوی غیرمتشکل پراکنده تبعیت می‌کنند. سایر ساکنان و مالکان اعیانی نیز زمین وقفی را از اداره اوقاف اجاره ۹۹ ساله و سالانه مبلغی را به عنوان اجاره به اداره اوقاف پرداخت می‌کنند. عامل مذکور شکل هندسی شهر را تغییر داد، به طوری که طی چند دهه اخیر شهرسازی، شکل ملایر را از حالت متقارن و شعاعی خود به شکل طویل سوق داده است. بقیه اراضی شهر نیز متعلق به سازمان مسکن و شهرسازی، شهرداری و اشخاص می‌باشد،

ویژگی های جمعیتی و اجتماعی محلات شهر ملایر در ادوار تاریخی

در سال ۱۲۹۵ ه. ق شهر از ۵ محله اصلی به اضافه بخش دولتی محصور در حصار شهر و شهر اقماری فرح آباد تشکیل یافته بود.

جمعیت شهر حدود ۴۵۰۰ نفر بوده است که از طبقات مختلف دینی - مذهبی، اشراف، بازرگانان، کشاورزان و ... تشکیل یافته بود. این مردم با توجه به پایگاه و طبقه اجتماعی خود در

هر یک از این محلات زندگی می‌کردند، بازماندگان طایفه زند در محله زندیه، تجار و بازرگانان در محلات فراهانی و فرح‌آباد، کسبه ساده، پیشه‌وران و کشاورزان فقیر در محله کهنه و مردم باطبقه متوسط که اکثراً در خدمت شیخ‌الملوک بودند در محله دولت‌آباد زندگی می‌کردند.

با از بین رفتن حصار شهر، احداث و وقف پارک ملایر توسط سیف‌الدوله، افزایش جمعیت شهر، پارک که به صورت شهرک اقماری درآمد بود در نتیجه تبدیل باغ‌ها به ساختمان‌های مسکونی (در حد فاصل شهر و پارک) کم‌کم محلات پارک، شهید رجایی و قائم‌مقام به محلات اعیان‌نشین و مرکز سکونت طبقات مرفه شهر مبدل شده و محدوده‌ای که در دوره گذشته داخل حصار شهر قرار داشت طی زمان به بخش مرکزی و بافت قدیمی شهر تبدیل شد.

محلات عارف و شمس‌آباد (غیر وقفی) به سکونت اقشار متوسط و ضعیف اختصاص یافت. طبقه متوسط هم در محلاتی مانند عاشورا سکنی‌گزیدند.

این روند تا سال ۱۳۳۵ ادامه داشت که در این سال جمعیت شهر ملایر در اولین سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۳۵ معادل ۲۱۱۰۵ نفر بوده است. این جمعیت با نرخ رشد ۳/۰۳ درصد به ۲۸۴۳۲ نفر در سال ۱۳۴۵ رسید. نرخ رشد جمعیت شهر ملایر در مقطع ۵۵-۱۳۴۵ شتاب بیشتری گرفته و به ۵/۱۸ درصد رسید و جمعیت ۴۷۱۷۷ نفر را برای سال ۱۳۵۵ به وجود آورد. در این دوره ۲۰ ساله (۵۵-۱۳۳۵) با افزایش یافتن قشر متوسط در بین مردم اکثر محلات شکل یافته (سعدی، امیرکبیر و برق‌بالا) به سکونت این طبقه اختصاص داشته است. تا این دوره جمعیت پذیری شهر اکثراً از روستاها و شهرهای اطراف بود.

جمعیت شهر در سال ۱۳۶۵ به بیش از دو برابر افزایش یافته و ۱۰۳۶۴۰ نفر شد. در طی دوره ۶۵-۱۳۵۵ بیشترین نرخ رشد شهر ملایر با ۸/۲ درصد اتفاق افتاد که این امر ناشی از جنگ تحمیلی و تبعات آن بود.

افزایش مهاجران وارد شده به شهر ملایر ترکیب‌بندی اجتماعی شهر را دگرگون ساخت و با شکل‌گیری محلات حاشیه‌نشینی چون جعفرآباد، امام‌زاده عبدالله، بالای جوی و ... محلات فقیرنشین رو به فزونی رفت. این محلات اکثراً غیروقفی و فاقد تاسیساتی چون مسجد، مدرسه، بازار و ... بودند. تراکم بالای جمعیت در این محلات برنامه‌ریزی جهت رفع این مشکلات را دو چندان نموده است.

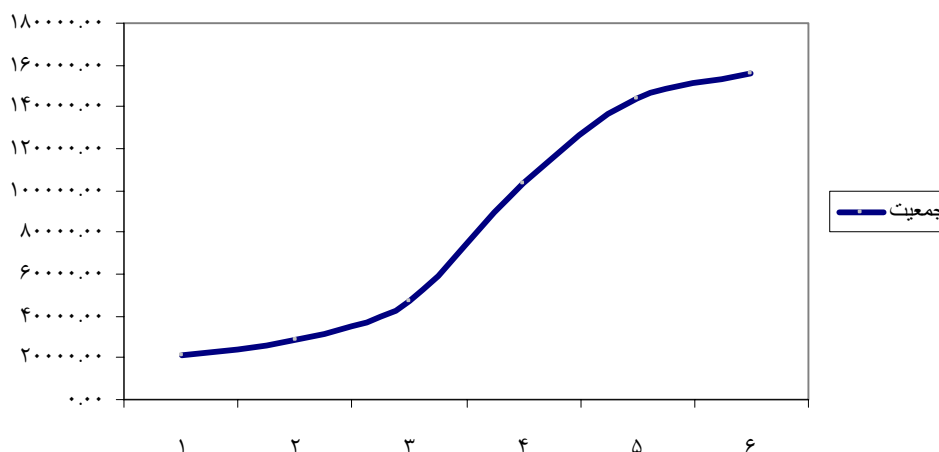
تأثیر جهان بینی دینی وقف بر شکل گیری و گسترش فیزیکی شهر.....۱۹۷

بعد از جنگ با بهبود شرایط فرهنگی و اجتماعی کشور و سیاست های کنترل جمعیت نرخ رشد جمعیت کاهش یافته و در مقطع سال های ۷۵-۱۳۶۵ به ۳/۳۷ درصد رسید. در سال های ۸۵-۱۳۷۵ روند کاهش نرخ جمعیت به دلایلی که اشاره شد ادامه داشت و نرخ رشد در این مقطع ده ساله به ۰/۷۷ درصد رسیده است. در این دوره ها نیز با واگذاری زمین های موقوفه در شمال غرب شهر به کارکنان دولت و افزایش مهاجران روستایی به شهر محلات شکل گرفته در این دوره (شهرک فرهنگیان، کوی فرهنگیان و ...) به قشر کارمندان دولتی و اقشار متوسط (مهاجران روستایی) اختصاص یافت. محلات مذکور به دلیل قرار گیری در زمین های وقفی از مزایای رقابت وقفی چون بیمارستان، پارک، محل های تفریحی، مدارس و تراکم پایین جمعیت برخوردار شدند.

جدول شماره (۱) روند رشد جمعیت شهر ملایر از سال ۱۳۳۵-۱۳۸۵

سال	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵
جمعیت	۲۱۱۰۵	۲۸۴۳۴	۴۷۱۷۷	۱۰۳۶۴۰	۱۴۴۳۷۳	۱۵۶۲۸۹
نرخ رشد (درصد)		۳/۰۳	۵/۱۸	۸/۲	۳/۳۷	۰/۷۷

مأخذ: مرکز آمار ایران (سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۳۵-۱۳۸۵)

نمودار شماره (۲) نمودار خطی رشد جمعیت شهر ملایر (۸۵-۱۳۳۵)

بررسی نقش عامل وقف در شکل گیری شهر ملایر

وجود ارکان و کارکردهای برخاسته از ماهیت و ذات دین در شهرهای اسلامی یعنی مسجد، دستگاه اجرایی و بازار برای اجرای فعالیت های مذهبی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی - اقتصادی در شهرها و حوزه های روستایی تابعه آن ها جزء ضروریات به شمار می رود. تجلی تداوم رگه های ناب فرهنگ خلاق و هدف دار اسلام در سایه وحی منجر به ایجاد شهری شد که شاهزاده شیخعلی میرزا به بنیاد شالوده ها و ساختارهای فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و کالبدی آن اهتمام ورزید.

عملکرد اوایل حکومت شاهزاده شیخ الملوک تا سال ۱۲۴۸ قمری نشان می دهد که وی در پرتو فرهنگ وحی به تکمیل یا بنای مسجد، مدرسه، بازار و ارک حکومتی و میدان دولت آباد می پردازد و آنها را وقف می نماید (مومنی، ۱۳۶۵، ص ۴۷).

در سال ۱۲۴۷ فتحعلیشاه بنا به درخواست مردم، مرحوم ملا احمد خراسانی را که مقیم اصفهان و از علماء طراز اول بود. جهت تنظیم امور شرعی به اقامت در ملایر ترغیب کرده از این رو مدارس دینی و مسجد ملایر رونقی بسزا یافت (جعفری، ۱۳۴۸، ص ۴۲).

شیخ الملوک برای قوام و بقای مسجد، مدرسه و اعتقاداتش، حمام و بازار احداثی را نیز وقف کرد. موقوفات و مصارف آنها که در وقفنامه مورخ ۱۲۳۷ قمری و سنگ وقف ۱۲۳۶ قمری مندرج است. در جهت حفظ گسترش و استمرار نیات واقف می باشد. بدیهی است وقتی در سال ۱۲۳۶ مسجد و بازار وقف می شود ساختمان آنها باید از سال ها پیش آغاز شده باشد.

در ساختار اولیه شهر ملایر تعدد روابط درونی به شکل بارزی مشهود است. بازار فقط یک مرکز تجاری نبوده بلکه وجود عناصر و عملکردهای متعددی چون مسجد و مدرسه در کنار آن موجب تنوع روابط در ساختار فضایی شهر می شود. شدت یافتن ارتباط این عناصر سبب افزایش استحکام ساختار کالبدی شهر شده، به جذب جمعیت و گسترش فیزیکی شهر انجامید. با فرو ریختن حصارهای شهر اراضی موقوفه و غیر موقوفه به فیزیکی شهر اضافه و روابط بیرونی پیچیده ای بین آن ها به وجود آمد؛ تمرکز و پراکندگی عناصر وقفی با دارا بودن مهم ترین نقش های فضایی حیات شهری (تجاری، بهداشتی، آموزشی، فضای سبز، فرهنگی و مذهبی) در زمین های موقوفه ارتباط و کنش متقابل این قسمت از شهر را با قسمت های غیر وقفی تضمین نموده و موجب پایداری جهان بینی دینی در شکل آفرینی چشم انداز شهر ملایر شده است.

بررسی نقش عامل وقف در گسترش اراضی ادوار مختلف شهر ملایر

میزان مساحت زمینی که در هر دوره به محدوده شهر اضافه می‌شود مهم‌ترین عامل مؤثر در گسترش فیزیکی شهر است. این اراضی تعیین‌کننده نحوه گسترش شهر، تراکم جمعیت و در نهایت نوع کاربری‌های شکل‌گرفته آن می‌باشد.

تا قبل از سال ۱۳۲۰ از ۵۷ هکتار تنها ۰/۵۷ درصد آن وقفی بوده است که این درصد محدود نیز مربوط به مسجد، مدرسه و بازار وقفی دوره شیخ الملوک می‌باشد.

بین سالهای ۳۵-۱۳۲۰ مساحت شهر به ۱۱۹/۷ هکتار رسید؛ سهم زمین‌های وقفی از مساحت اضافه شده به شهر به ۲۹/۲۵ درصد افزایش یافت. زمین‌های غیروقفی نیز ۷۰/۷۵ درصد اراضی محدوده شهر را به خود اختصاص می‌دادند در واقع این دوره ها سهم زمین‌های غیروقفی در گسترش فیزیکی شهر ملایر بالاتر بوده است.

در مرحله سوم یعنی بین سالهای ۵۵-۱۳۳۵ روند افزایشی در زمین‌های غیروقفی به کاهشی تغییر نمود و از ۲۱۸/۸۸ هکتار زمین‌های اضافه شده در این دوره ۶۱ درصد را شامل شد. اراضی وقفی نیز ۳۸/۶۹ درصد سهم توسعه فیزیکی شهر را به خود اختصاص می‌داد. یکی از دلایل مؤثر در بالا بردن سهم اراضی غیر وقفی در این دوران را می‌توان به مباحث اعتقادی افراد مرتبط دانست که اکثر مالکین سعی داشتند در زمین‌های غیروقفی (نه به عنوان مستاجر واقف و یا متولی) سکنی گزینند گرچه این عامل در سال‌های بعد به تدریج بسیار کم‌رنگ شد.

بین سال‌های ۶۵-۱۳۵۵ با اضافه شدن ۶۳۲/۹۶ هکتار به اراضی شهر سهم زمین‌های وقفی با روند افزایشی گذشته به ۵۲ درصد رسید در حالی که این رقم برای اراضی غیروقفی به ۴۶/۸۵ درصد کاهش یافت.

در مرحله آخر یعنی بین سال‌های ۸۵-۱۳۶۵ مساحت شهر با اضافه شدن ۱۱۵۰/۰۸ هکتار طبق طرح جامع اول شهر در سال ۱۳۸۳ به ۲۱۷۹/۵ هکتار رسید که ۹۷ درصد زمین‌های اضافه شده وقفی و تنها ۲/۰۸ درصد غیروقفی بودند.

این روند نشان‌دهنده افزایش نقش زمین‌های وقفی در گسترش فیزیکی شهر می‌باشد. مهم‌ترین عامل در ایجاد چنین روندی را می‌توان پیشنهاد مهندسین مشاور زادبوم در طرح جامع سال ۱۳۶۸ جهت ساخت و ساز زمین‌های وقفی شمال غرب شهر یعنی مناطقی که زمین در آن ارزان بوده و ساخت و ساز به سهولت انجام می‌گیرد دانست. تغییر در روند سهم اراضی موضوعی است که

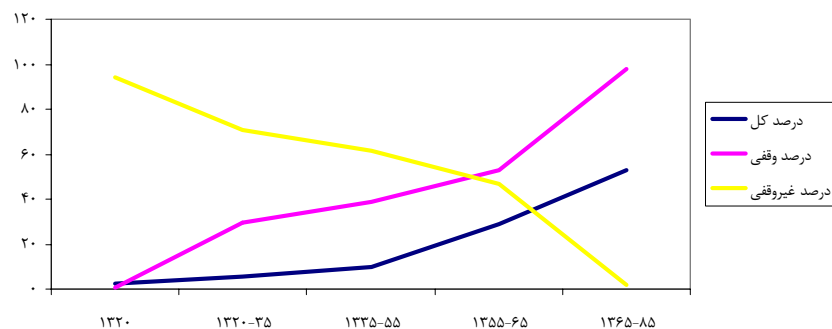
تأثیر جهان بینی دینی وقف بر شکل گیری و گسترش فیزیکی شهر..... ۲۰۱

در یک فرآیند سیستمی قرار می گیرد و متأثر از تمامی مسائل انسانی و طبیعی است اما با این حال به نظر می رسد که سهم اراضی وقفی در جهت دهی و سوق دهی جمعیت به سمت این قسمت از شهر بسیار بالاست چراکه مدیران شهری در مراحل گسترش شهر سعی داشته اند که برنامه ریزی در جهت اسکان جمعیت را به سمت زمین هایی تحت نظر اداره اوقاف سوق دهند تا زمین های چند مالکی و یا خرده مالکی که برنامه ریزی منظم و یک دست در این بخش ها با مشکلات متعددی روبرو است.

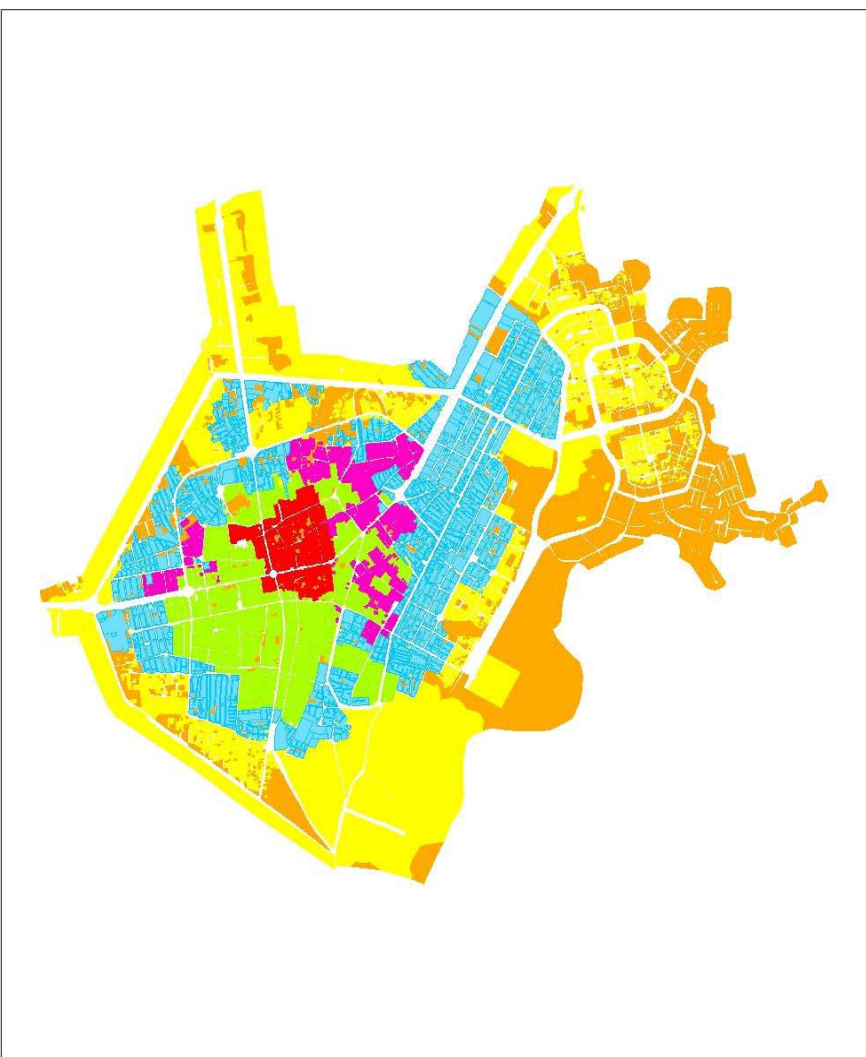
جدول شماره (۲) مراحل توسعه اراضی شهر ملایر

سال	کل (هکتار)	درصد	وقفی (هکتار)	درصد	غیروقفی (هکتار)	درصد
۱۳۲۰	۵۷/۸	۲/۶۵	۰/۳۳	۰/۵۷	۵۴/۴۴	۹۴/۱۸
۱۳۲۰-۳۵	۱۱۹/۷۸	۵/۴۹	۳۵/۰۴	۲۹/۲۵	۸۴/۷۴	۷۰/۷۴۶
۱۳۳۵-۵۵	۲۱۸/۸۸	۱۰/۰۴	۸۴/۶۹	۳۸/۶۹	۱۳۴/۱۹	۶۱/۳۰
۱۳۵۵-۶۵	۶۳۲/۹۶	۲۹/۰	۳۳۶/۳۹	۵۳/۱۴	۲۹۶/۵۷	۴۶/۸۵
۱۳۶۵-۸۵	۱۱۵۰/۰۸	۵۲/۷۶	۱۱۲۶/۱۲	۹۷/۹۱	۲۳/۹۶	۲/۰۸۳
جمع	۲۱۷۹/۵	۱۰۰	۱۵۸۲/۵۷	۷۲/۶۱	۵۹۳/۹	۲۷/۲۴

ماخذ: مطالعات نگارندگان براساس طرح جامع ملایر، ۱۳۸۴

نمودار شماره (۳) مقایسه مراحل توسعه اراضی شهر ملایر

راهنمای نقشه

- زمین های باار
- ۱۳۲۰ تا
- ۱۳۲۰-۳۵
- ۱۳۲۵-۵۵
- ۱۳۵۵-۶۵
- ۱۳۶۵-۸۵

موانع مقاله

ساختمان جهان بینی دینی و فقه
 امر بسکال گیری و گسترش قدرتی شهر
 مورد مطالعه، شهر ملایر

عنوان نقشه

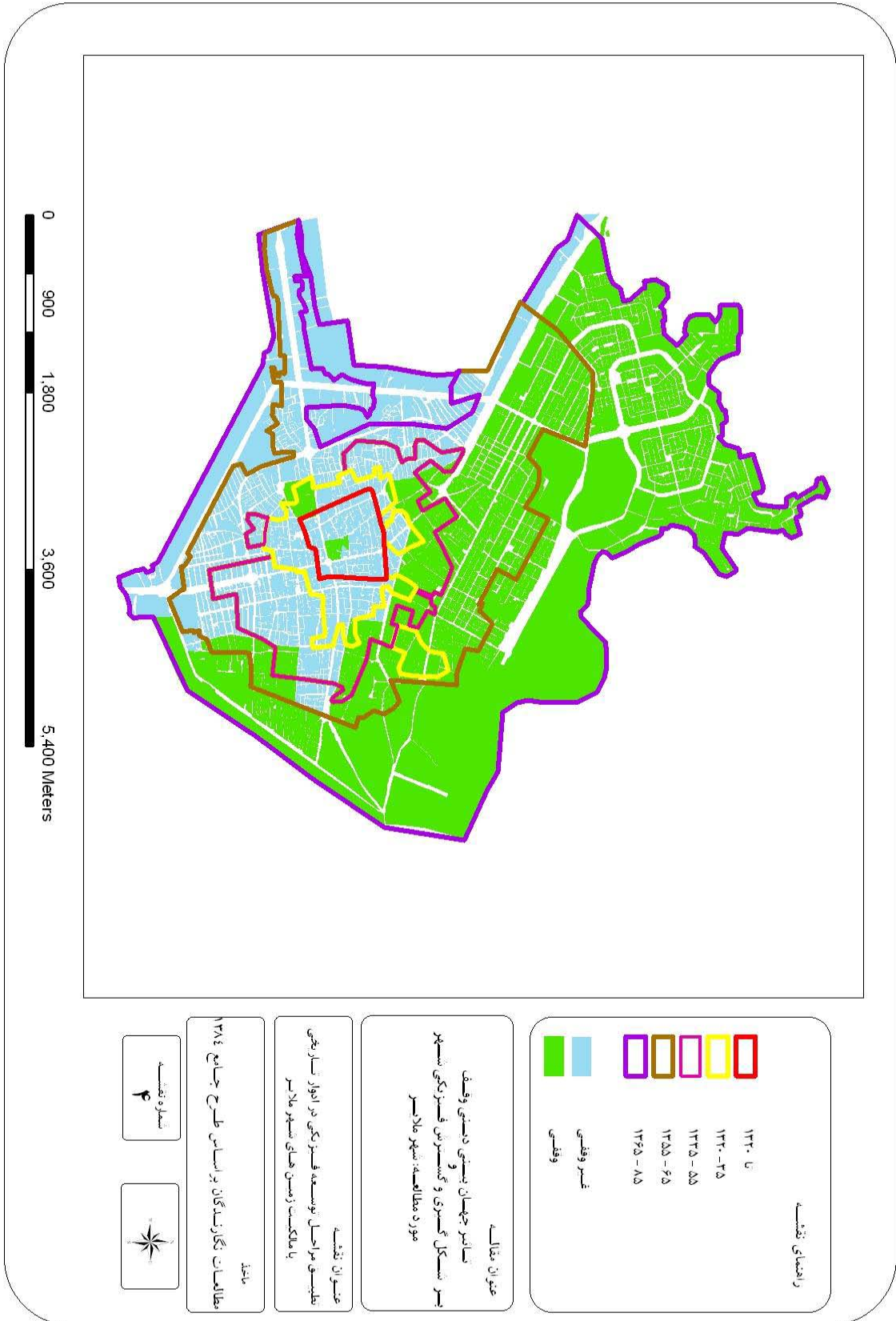
براسل توسعه قدرتی شهر ملایر در اوز تاریخی

نقشه

مطالعات نگارندگان بر اساس طرح جامع ۱۳۸۴

تأثیر جهان بینی دینی وقف بر شکل گیری و گسترش فیزیکی شهر..... ۲۰۳

واگذاری اراضی مسکونی مؤثر در توسعه فیزیکی شهر توسط اداره اوقاف

با گذر زمان، جمعیت پذیری شهر و گسترش آن در خارج از حصارها اراضی موقوفه و غیرموقوفه به فضای شهر اضافه و روابط بیرونی پیچیده‌ای بین آنها به وجود آمده؛ تمرکز و پراکندگی عناصر وقفی با دارا بودن مهم‌ترین نقش‌های فضایی حیات شهری چون تجاری، بهداشتی، آموزشی، فضای سبز، فرهنگی، مذهبی و ... ارتباط و کنش متقابل این قسمت از شهر را با قسمتهای غیروقفی تضمین نموده و موجب پایداری هویت شهری ناشی از جهان‌بینی دینی در شهر ملایر شده است. از طرف دیگر بالارفتن تقاضای زمین، یکپارچگی اراضی وقفی، نبود مشکلات ناشی از وجود مالکین خصوصی در این اراضی و به تبع آن قیمت پایین اراضی وقفی سبب شد تا مدیران شهری در برنامه‌های توسعه فیزیکی شهری این قسمت را جهت توسعه اراضی آینده توصیه و طی چندین سری واگذاری به اشخاص بالاخص شاغلین دولتی، جهت و نحوه گسترش شهر را به سمت شمال غرب یعنی محدوده اراضی وقفی متمایل سازند.

بعد از انقلاب با افزایش جمعیت و بالا رفتن تراکم در محدوده مسکونی شهر، نیاز به ساخت و ساز روز به روز افزایش یافت، از آن جایی که قسمت عمده اراضی بایر و مستعد جهت ساخت و ساز جزء محدوده اراضی وقفی واقع شده است، اداره اوقاف و امور خیریه شهرستان ملایر با همکاری سازمان مسکن و شهرسازی استان همدان (زمین شهری سابق) اقدام به واگذاری زمین‌های اوقافی به اشخاص حقیقی و حقوقی واجد شرایط نمود. وسعت این واگذاری‌ها به گونه‌ای است که در جهت توسعه شهر در چند دهه اخیر تأثیر بسزایی داشته است، به گونه‌ای که شکل شهر را از حالت متقارن خود خارج نمود.

نتیجه‌گیری

رشد فیزیکی شهرها متأثر از عوامل گوناگون اجتماعی، اقتصادی، مذهبی و ... امری اجتناب‌ناپذیر است از طرفی کالبد شهر متأثر از فرهنگ، مذهب و آداب و سنن مردم در دوره‌های مختلف، اندیشه‌های معماران، شهرسازان و تفکرات سیاسی حاکم سیمای برون‌ی و فیزیکی خود را نمایان و توسعه می‌یابد.

این عوامل هر یک می‌تواند به نوعی در گسترش شهر واقع گردد، شهر اسلامی حاصل پیوند تمامی عوامل با حاکمیت نقش مذهبی می‌باشد. نمود کالبدی این فرآیند را می‌توان در نهاد وقف و موقوفات حاصل از این اعتقاد جستجو نمود. شهرهای متوسط اندامی چون ملایر بهترین مثال این

تأثیر جهان بینی دینی وقف بر شکل گیری و گسترش فیزیکی شهر.....۲۰۵

مصادق است. وقف بیش از ۷۰ درصد زمین های اطراف هسته اولیه شهر موجب شد تا با فروریختن حصار و گسترش فیزیکی شهر خواه ناخواه این زمین ها در معرض هجوم جمعیت قرار گیرد. وجود زمین های وقفی و غیروقفی در این مراحل ساختار دوگانه ای را ایجاد نمود به گونه ای که لحاظ نوع طبقات اجتماعی محلات واقع در مناطق وقفی و غیروقفی دوگانگی و تضاد خاصی را نشان دادند. از یک طرف افراد در مواجهه با مسئله زمین های وقفی نمی توانستند دیدگاه های اعتقادی خود را نادیده بگیرند به همین دلیل در اوایل گسترش شهر افراد به طرف زمین های غیر وقفی گرایش داشتند و از طرف دیگر بعد از انقلاب واگذاری دولتی زمین ها به اشخاص و تعاونی ادارات همچنین کم رنگ شدن نقش اعتقادات مذهبی افراد اقدار دولتی و جوان شهر به سمت این زمین های ارزان قیمت روی آوردند.

مهاجران روستایی و جنگ زده به شهر ملایر نتوانستند خود را به نظام در حال شکل گیری شهر پیوند دهند به همین دلیل در محلات حاشیه نشین غیروقفی سکنی گزیدند. بررسی موقوفات در شهر نشان میدهد که اکثر رقبات شهر در محدوده وقفی واقع شده به گونه ای که کاربری اراضی شهر را تحت تاثیر مستقیم خود قرار می دهد.

منابع

شکوئی، حسین (۱۳۷۳). **دیدگاه های نو در جغرافیای شهری**. تهران: سمت،
جعفری، جواد، (۱۳۴۸). **ملایر و مردم آن**. تهران: سپهر،
صالح آبادی، علی (۱۳۸۶). وقف سهام شرکت ها از دیدگاه اسلام. مجموعه مقالات همایش وقف در بازار سرمایه. قم: دانشگاه مفید،
کونگ، ل (۱۳۸۷). جغرافیا و دین: گرایش ها و چشم انداز ها. مترجم: میترا ناظمی. **ماهنامه پژوهش اطلاعات**

حکمت و معرفت. ش ۳،

مرکز آمار ایران (سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵-۱۳۳۵)
مومنی، مصطفی (بیتا). جهان بینی، محیط و ایدئولوژی. جزوه درسی.
مهندسین مشاور زیستا (۱۳۸۴). طرح جامع جامع ملایر. جلد اول. وزارت مسکن و شهرسازی، استان همدان.
مهندسین مشاور زیستا (۱۳۸۴). طرح جامع جامع ملایر. جلد دوم. وزارت مسکن و شهرسازی، استان همدان.
مهندسین مشاور زیستا (۱۳۸۴). طرح جامع جامع ملایر. جلد سوم. وزارت مسکن و شهرسازی، استان همدان.
مومنی، مصطفی (۱۳۶۵). ردیابی فرهنگ وحی در ساختارشناسی فرهنگی. اقتصادی و کالبدی دوره آغازین شهر دولت آباد ملایر. **فصلنامه تحقیقات جغرافیایی**. سازمان اوقاف و امور خیریه. ش ۲، ص ۵۷-۱۱.